

J.C. KAUFMAN & R.F. BAUMEISTER, *Are we free? Psychology and free will*. Oxford: Oxford University Press.

DENNETT, D.C. (2013). *Intuition pumps and other tools for thinking*. NY: W.W. Norton & Company.

LIBET, B., GLEASON, C.A., WRIGHT, E.W. & PEARL, D.K. (1983). Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (readiness-potential). The unconscious initiation of a freely voluntary act. *Brain*, 106, 623-642.

MILES, J.B. (2013). Irresponsible and a disservice: the integrity of social psychology turns on the free-will dilemma. *British Journal of Social Psychology*, 52, 205-218.

NAHMAS, E., MORRIS, S.G., NADELHOFFER, T. & TURNER, J. (2006). Is incompatibilism intuitive? *Philosophy and Phenomenological Research*, 73, 28-53.

NICHOLS, S. & KNOBE, J. (2007). Moral responsibility and determinism: The cognitive science of folk intuitions. *Noûs*, 41, 663-685.

PEREBOOM, D. (2001). *Living without free will*. Cambridge: Cambridge University Press

SARKISSIAN, H., CHATTERJEE, A., DE BRIGARD, F., KNOBE, J., NICHOLS, S. & SIRKER, S. (2010). Is belief in free will a cultural universal? *Mind & Language*, 25, 346-358.

RIGONI, D., KÜHN, S., GAUDINO, G., SARTORI, G. & BRASS, M. (2012). Reducing self-control by weakening belief in free will. *Consciousness and Cognition*, 21, 1482-1490.

RIGONI, D., KÜHN, S., SARTORI, G. & BRASS, M. (2011). Inducing disbelief in free will alters brain cor-

relates of preconscious motor preparation: The brain minds whether we believe in free will or not. *Psychological Science*, 22, 613-618.

RIGONI, D., WILQUIN, H., BRASS, M. & BURLE, B. (2013). When errors do not matter: weakening belief in intentional control impairs cognitive reaction to errors. *Cognition*, 127, 264-269.

STILLMAN, T.F. & BAUMEISTER, R.F. (2010). Guilty, free and wise: Determinism and psychopathy diminish learning from negative emotions. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 951-960.

STILLMAN, T.F., BAUMEISTER, R.F., VOHS, K.D., LAMBERT, N.M., FINCHAM, F.D. & BREWER, L.E. (2010). Personal philosophy and personnel achievement: Belief in free will predicts better job performance. *Social Psychological and Personality Science*, 1, 43-50.

VERPLAETSE, J. (2011). *Zonder vrije wil. Een filosofische essay over verantwoordelijkheid*. Amsterdam: Nieuwezijds.

VOHS, K.D. & SCHOOLER, J.W. (2008). The value of believing in free will: Encouraging a belief in determinism increases cheating. *Psychological Science*, 19, 49-54.

VONASCH, A.J. & BAUMEISTER, R.F. (2013). Implications of free will beliefs for basic theory and societal benefit: Critique and implications for social psychology. *British Journal of Social Psychology*, 52(2), 219-27.

ZWAAN, R. (2013). The Value of Believing in Free Will: A Replication Attempt. Terugggevonden op: <http://rolfzwaan.blogspot.be/2013/03/the-value-of-believing-in-free-will.html> (18 maart 2013).

INTERNATIONAAL EN EUROPEES STRAFRECHT EN MENSENRECHTEN / INTERNATIONAL AND EUROPEAN CRIMINAL LAW, AND HUMAN RIGHTS LAW

Ontwikkelingen op vlak van EU materieel strafrecht: een blijvend gebrek aan visie?

Wendy De Bondt^a

^a Doctor-assistent, Institute for International Research on Criminal Policy, Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Universiteit Gent (Corresp.: Wendy.DeBondt@UGent.be)

Hoewel het strafrecht in essentie een nationale aangelegenheid blijft, zijn de lidstaten overengekomen een EU-beïnvloeding van hun materieel strafrecht te aanvaarden, in de mate dat de grensoverschrijdende dimensie van bepaalde

fenomenen een gemeenschappelijke aanpak vereist, bijvoorbeeld omdat verschillen tussen de nationale strafrechtssystemen een hinderpaal vormen voor een vlotte samenwerking. Deze rubriektekst heeft tot doel een korte bespreking van recente en aankomende ontwikkelingen op vlak van EU materieel strafrecht aan te grijpen als basis voor een reflectie over het bestaan en de consistentie van visie daaromtrent. Daartoe wordt achtereenvolgens overlopen welke de invloed is (zou moeten/mogen zijn) op het niveau van de strafbaarstelling, de strafmaat, de straftoemeting en de strafuitvoering.

Strafbaarstellingen

De meest voor de hand liggende impact op het nationale materiële strafrecht vloeit voort uit de instrumenten die minimumvoorschriften met betrekking tot de strafbaarstelling aannemen. In het post-Amsterdam tijdperk werd een hele reeks *harmoniserende* kaderbesluiten aangenomen. Met het Verdrag van Lissabon werd die bevoegdheid in een licht gewijzigde vorm opgenomen in artikel 83 VWEU volgens dewelke de Raad nu samen met het Europees Parlement en volgens de gewone wetgevingsprocedure (dus niet langer met unanimiteit) de mogelijkheid heeft om bij richtlijnen minimumvoorschriften vast te stellen.

Na richtlijn 2011/36/EU met betrekking tot mensenhandel en richtlijn 2011/92/EU met betrekking tot de seksuele uitbuiting van kinderen, werd op 12 augustus jl. een derde richtlijn 2013/40/EU aangenomen over aanvallen op informaticasystemen.

De bescherming van informaticasystemen is geenszins een nieuwe thematiek op de Europese agenda. In 2005 al voelde de Raad de nood om op EU-niveau een aanvulling te voorzien op de Cybercrime Conventie van de Raad van Europa, wat leidde tot het aannemen van het kaderbesluit 2005/222/JBZ. In het implementatierapport gaf de Europese Commissie in 2008 aan dat de ontwikkelingen op vlak van informaticacriminaliteit de strafbepalingen uit het kaderbesluit sneller dan verwacht verbijgestoken hadden. De toen geformuleerde bezorgdheden hebben zich nu vertaald in een uitbreiding van de strafbaarstellingen in de nieuwe richtlijn. Naast de reeds bestaande 'onrechtmatige toegang tot informaticasystemen', 'onrechtmatige systeemverstoring' en 'onrechtmatige gegevensverstoring', wordt met 'onrechtmatige onderschepping' een nieuwe strafbaarstelling toegevoegd, waaronder *het met technische middelen onderscheppen van niet-openbare transmissies van computergegevens naar, vanuit of binnen een informaticasysteem* wordt verstaan. Bovendien wordt ook de invloed van identiteitsdiefstal mee in de strafbaarstellingen opgenomen. Lidstaten moeten erop toezien dat identiteitsdiefstal in deze context – i.e. *wanneer de strafbare feiten*

worden gepleegd door misbruik te maken van persoonsgegevens van een andere persoon met het oogmerk het vertrouwen van een derde te winnen, waardoor de rechtmatige bezitter van een identiteit schade wordt berokkend – hetzij een verzwarende omstandigheid, hetzij een afzonderlijk misdrijf is.

De publicatie van een vierde richtlijn zal niet lang meer op zich laten wachten. Op 10 september jl. werd aangekondigd dat een akkoord bereikt is tussen de Raad en het Europees Parlement over de tekst van de richtlijn over handel met voorwetenschap en marktmanipulatie. Geoordeeld werd dat behoudens een fenomenologische uitbreiding van richtlijn 2003/6/EG nu ook behoefte is aan het voorzien van een strafrechtelijke tussenkomst voor sommige fenomenen.

Nummer vijf en zes zullen nog wat langer op zich laten wachten, al is het waarschijnlijk dat een politiek akkoord bereikt wordt nog voor de Europese verkiezingen van volgend jaar. Het gaat om de voorgestelde richtlijn met betrekking tot de financiële belangen van de Unie en de recenter voorgestelde richtlijn met betrekking tot valsmunterij.

De grootste kritiek op de minimumvereisten inzake strafbaarstellingen blijft het beperkt inzetten ervan voor het eigen EU strafrechtelijke beleid (DE BONDT, 2012a). Hoewel zowel de juridische basis als de preambules duidelijk aangeven dat harmonisatie gebeurt met het oog op het ondersteunen van samenwerking, is de opvolging van de gemaakte afspraken rond de strafbaarstellingen vooral gericht op de nationale implementatie-initiatieven. Nochtans werd al meermaals aangetoond dat het potentieel in het gebruik van de kennis over de gemeenschappelijke strafbaarstellingen niet onderschat mag worden (DE BONDT & VERMEULEN, 2009; DE BONDT, 2012b). Samenwerking kan wel degelijk baat hebben bij het aangeven of een dossier al of niet verband houdt met een misdrijf dat het voorwerp uitmaakte van harmonisatie. De vraag blijft dan ook wat de link zal zijn tussen deze nieuwe strafbaarstellingen en de samenwerking (inclusief 'samenwerking' met Eurojust en Europol, waar precies in de strijd tegen informaticacriminaliteit in janu-

ari jl. het Europees Cybercrime Centrum (EC³) ingehuldigd werd).

EC³ vormt meteen de brug naar het andere heikele punt in het EU-beleid rond strafbaarstellingen: de beeldvorming rond de geharmoniseerde criminaliteitsfenomenen. Het visualiseren van beleidsdomeinen waarvoor een gemeenschappelijke aanpak zich opdringt door het aannemen van een harmonisatie-instrument brengt ook de verplichting met zich mee om op basis van cross-nationaal vergelijkbare data met betrekking tot die EU-component, het gevoerde beleid te evalueren. De beleidskeuze om lidstaten vrij te laten in de manier waarop de strafbaarstellingen een plek krijgen in het nationale strafrecht – waardoor de EU-component van strafbaarstellingen niet van de nationale component onderscheiden moet worden – heeft als rechtstreeks gevolg dat statistische gegevens beperkt tot de EU-component niet of slechts in beperkte mate voorhanden zijn en beeldvorming gehinderd wordt. Hoewel op basis van de financiering van opeenvolgende onderzoeken die de beeldvorming rond mensenhandel moeten ondersteunen (VERMEULEN *et al.*, 2006; IOM, 2009; VERMEULEN & PATERSON, 2010; COMMISSIE, 2012), niet ontkend kan worden dat de intentie (althans met betrekking tot een beperkt aantal fenomenen) aanwezig is, heeft de EU-beleidsmaker niet de stap durven zetten lidstaten te verplichten statistische gegevens met betrekking tot de in de harmonisatie-instrumenten opgelijste misdrijven aan te leveren. Tot nu tenminste. Het is immers bijzonder lovenswaardig dat in de preambule van de nieuwe richtlijn 2013/40/EU over aanvallen op informaticasystemen een expliciete verplichting in die zin opgenomen wordt. Recital 24 geeft aan dat er behoefte is aan het verzamelen van vergelijkbare gegevens over de in de richtlijn genoemde strafbare feiten en dat in het licht daarvan het aanleveren van gegevens verplicht is. Het is dan ook betreurenswaardig dat een dergelijk recital niet opgenomen werd in de compromistekst voor de richtlijn over handel met voorwetenschap en marktmanipulatie. Vooralsnog staat er evenmin een dergelijk recital in de twee aankomende richtlijnen over de financiële belangen van de EU en de valsmunterij.

Straffen

De invloed van de harmonisatie-instrumenten op het nationale materieel strafrecht is niet beperkt tot de strafbaarstellingen. Lidstaten zijn verplicht te voorzien in effectieve, proportionele en doeltreffende strafsancities. Doorgaans worden minimumvereisten opgenomen met betrekking tot de aard en het gewicht van de straf. In het overgrote merendeel van de bepalingen gaat het om vrijheidsberoving, hoewel er uitzonderlijk ook verwezen wordt naar bijvoorbeeld geldelijke sancties of beroepsverboden (zie art. 10 richtlijn 2011/92/EU met betrekking tot de seksuele uitbuiting van kinderen) wanneer het om natuurlijke personen gaat (VERMEULEN, DE BONDT, RYCKMAN & PER/AK, 2012) en er voor rechtspersonen een standaardrecept met voor hen typische straffen gebruikt wordt (VERMEULEN, DE BONDT & RYCKMAN, 2012).

Waar de meerwaarde voor samenwerking van minimumvereisten voor strafbaarstellingen in het licht van de (overigens beperkte) dubbele strafbaarheidsvereiste meteen duidelijk is, is de meerwaarde van minimumvereisten voor straffen (minstens de manier waarop de bevoegdheid nu ingevuld wordt) moeilijker te verantwoorden. Meestal wordt gebruik gemaakt van de minimum maximumstraffen waarbij de Europese beleidsmaker aangeeft welk niveau de maximumstraf zeker moet halen. In de richtlijn 2013/40/EU over aanvallen op informaticasystemen worden die minimum maximumstraffen in vergelijking met het vorige instrument – al naargelang de feiten – opgetrokken naar een vrijheidsberoving van 2, 3 of 5 jaar. De mildere straffen uit het kaderbesluit 2005/222/JBZ werden niet meer voldoende geacht in het licht van de ontwikkelingen in de criminaliteitsfenomenen. Om echter een meerwaarde te zijn voor grensoverschrijdende samenwerking in strafzaken – een belangrijke vereiste gekoppeld aan de harmonisatiebevoegdheid – moet aansluiting gevonden worden bij de sanctievereisten in die samenwerkingsinstrumenten. Daarbij kan bijvoorbeeld verwezen worden naar de vereiste ingeschreven in artikel 2.1 EAB op basis waarvan een Europees aanhoudingsbevel maar kan uitgevaardigd worden als de feiten in de uitvaardigende staat strafbaar zijn met een

maximumvrijheidsberoving van minimum 12 maanden. Die grens kan echter niet verklaren waarom in de nieuwste richtlijn gekozen wordt om het vereiste niveau van de minimum maximumstraf voor bepaalde van de gedragingen op 2 jaar te zetten. Die vereiste gaat de nood in het licht van de samenwerkingsinstrumenten duidelijk te boven. Dit voorbeeld toont dat er bij de keuze voor strafmaten een gebrek is aan een duidelijke link tussen harmonisatie en samenwerking. Hoewel het belang van een meer theoretische aanpak waarbij aandacht is voor een dergelijke link in de literatuur meermaals naar voren geschoven werd (ECPI, 2011; KAIKAFAGBANDI, 2011; DE BONDT, 2012a; ASP, 2013), wordt dit vooralsnog niet opgepikt door de Europese beleidsmaker. Het is duidelijk dat het harmoniseren van de straffen een eerder autonome functie heeft met als doel een gemeenschappelijke visie op de strafwaardigheid van bepaalde gedragingen na te streven (BORGERS, 2010; WEYEMBERGH, 2005). Hoewel dat op zich een nobel doel is, valt het technisch gezien buiten de bevoegdheids sfeer van de EU-beleidsmaker en houdt het vooral geen rekening met de grote verschillen in strafcultuur tussen de verschillende lidstaten. Daar waar een maximumvrijheidsberoving van minstens 5 jaar zoals voorzien in de richtlijn over aanvallen op informatiesystemen in sommige lidstaten – in het licht van de andere straffen in het nationale strafwetboek – een belangrijk signaal zal geven naar de strafwaardigheid van een bepaalde gedraging, zal het in andere lidstaten – die traditioneel erg zware straffen (inclusief levenslange vrijheidsberoving) opgenomen hebben in het nationale strafwetboek – op een heel andere manier ontvangen worden. Het is duidelijk dat voor het bepalen van de minimum maximumstraffen steeds vaker – al of niet onder een expliciete vermelding ernaar in de preambule – teruggegrepen wordt naar de Raadsconclusies van 24 en 25 april 2002 waarbij wordt voorgesteld te werken met verschillende sanctieschalen om consistentie doorheen de harmonisatie-instrumenten te bevorderen. Als het dan niet is om samenwerking te bevorderen dan is harmonisatie nuttig vanuit een consistentieperspectief. Het is dan ook merkwaardig dat in de huidige compromistekst voor een richtlijn

over handel met voorwetenschap en marktmanipulatie helemaal geen expliciete vereisten in verband met de aard en de zwaarte van de straf opgenomen zijn – andere dan de vereiste dat straffen effectief, proportioneel en doeltreffend moeten zijn. Die keuze is enigszins onverwacht aangezien de richtlijn er precies op gericht is strafsancities te voorzien. In voorbereidende documenten, persmededelingen alsook in de preambule wordt expliciet aangegeven dat lidstaten in eerste instantie vrij gelaten zullen worden en de Europese Commissie pas op basis van de evaluatie 4 jaar na de inwerkingtreding van het instrument de nood aan specifieke minimumvereisten zal beoordelen. Het faciliteren van samenwerking is duidelijk geen prioriteit, zelfs geen bezorgdheid, zo lijkt het, evenmin als het streven naar een ‘gemeenschappelijk gevoel van strafwaardigheid’.

Aan het andere eind van het continuüm vinden we de vereiste sanctieniveaus zoals geïntroduceerd in de richtlijn 2011/92/EU met betrekking tot de seksuele uitbuiting van kinderen die zonder twijfel het meest complex zijn. Artikel 3 tot 6 van die richtlijn maken een onderscheid tussen een minimale maximumvrijheidsberoving van 1, 2, 3, 5, 8 en 10 jaar. Het valt echter ook op dat diezelfde overgedetailleerde richtlijn in artikel 7 over de bestraffing van uitlokking, hulp, aanzetten tot en de poging geen enkele vereiste opneemt, zelfs niet de vereiste dat de straf samenwerking, minstens overlevering moet toelaten. Die aan overlevering gelinkte vereiste – wat op basis van artikel 2.1 een minimum maximumstraf van 12 maanden inhoudt – is nochtans wel opgenomen in artikel 4.4 van de richtlijn 2011/36/EU met betrekking tot mensenhandel, wat het een zeldzame verwijzing naar het faciliteren van samenwerking maakt. Alhoewel in beperkte mate kan worden meegegaan in de idee dat invloed op de nationale sanctieniveaus nodig is voor een ruimer en hoger EU-belang, toch wordt die beleidslijn niet consistent doorgetrokken, zelfs niet als het gaat over het streven naar een gemeenschappelijk gevoel van strafwaardigheid.

De recente discussie over het mogelijk invoeren van minimum minimumstraffen verstevigt de beleidskeuze om de koers te blijven varen van

het streven naar een ‘gemeenschappelijk gevoel van strafwaardigheid’ voor de EU-misdrijven. In het kader van de bespreking op de JBZ-raad van maart jl. van het voorstel voor een richtlijn over de financiële belangen van de EU, lichte Viviane REDING de intentie toe om niet alleen minimum maximumstraffen, maar ook minimum minimumstraffen te voorzien. Artikel 8 van het voorstel voorziet inderdaad in minimum minimumvrijheidsberovingen van 6 maanden. Het hoeft niet te verbazen dat de meerderheid van de lidstaten het mogelijk opnemen van een dergelijke bepaling niet met open armen ontving. De meerwaarde van de introductie van minimumstraffen is niet alleen in het licht van het faciliteren van samenwerking in strafzaken maar ook in het licht van het creëren van een ‘gemeenschappelijk gevoel van strafwaardigheid’ voor de EU-misdrijven moeilijker (zo niet onmogelijk) te verantwoorden. Omdat minimumstraffen meer nog dan maximumstraffen bij de straftoemeting (zowel in dalende – bv. door verzachtende omstandigheden – als in stijgende – bv. door zich in staat van herhaling te bevinden – zin) worden beïnvloed door een reeks uiteenlopende rechtsfiguren, schiet een dergelijk initiatief mogelijk te kort om dat gemeenschappelijk gevoel van strafwaardigheid te bereiken. Bovendien zal de *in abstracto* inschrijving van minimumstraffen geen garantie zijn voor de *in concreto* opgelegde straf, waardoor de introductie van dergelijke minima geen gegarandeerde meerwaarde zal zijn in het licht van de vereisten met betrekking tot de *in concreto* opgelegde straf die soms figureren in samenwerkingsinstrumenten (e.g. art. 2.1 EAB wat een opgelegde straf van 4 maanden vereist).

Straftoemeting & strafuitvoering

Dat brengt ons naadloos bij de invloed van het EU materieel strafrecht op de straftoemeting. Precies omdat EU-interventie er vooral op gericht is (of toch zou moeten zijn) samenwerking te ondersteunen en moeilijkheden die het gevolg zijn van divergente strafrechtsbepalingen het hoofd te bieden, is de straftoemeting niet rechtstreeks het voorwerp van EU-regelgeving. Het vooralsnog enige doch niet onbelangrijke kaderbesluit 2008/675/JBZ introduceert niettemin

een EU-concept van herhaling door in artikel 3 te vereisen aan eerdere in een andere lidstaat uitgesproken veroordelingen rechtsgevolgen moeten worden verbonden die gelijkwaardig zijn aan de rechtsgevolgen die nationaal gebonden worden aan eerdere nationale veroordelingen. Dat kaderbesluit, dat overigens niet geheel uitzonderlijk nog steeds op Belgische omzetting wacht (VERMEULEN, 2013), niettegenstaande het feit dat de deadline al drie jaar verstreken is, is niet vrij van kritiek omdat in een EU-context nog steeds niet op een afdoende wijze aan de informatiebehoefte tegemoet gekomen kan worden (DE BONDT, 2012a). Hoewel nationale rechters verplicht worden om bij de straftoemeting buitenlandse veroordelingen in acht te nemen op dezelfde manier als ze eigen eerdere veroordelingen in acht zouden nemen, is het Europees Strafregister Informatiesysteem niet in staat om informatie over veroordelingen met het voor de toepassing van de nationale herhalingsregels vereiste niveau van detail aan te leveren. Daarnaast rust ook een belangrijke verantwoordelijkheid op de nationale wetgevers om de rechters voldoende handvatten te geven om een buitenlandse veroordeling te herinterpreteren in het licht van de theorie en filosofie die aan de eigen herhalingsregels ten grondslag liggen. Om de gelijkwaardigheid van de rechtsgevolgen te garanderen zullen buitenlandse veroordelingen mogelijk *aangepast* moeten worden in het licht van het nationale recht van de lidstaten waar de nieuwe strafrechtelijke procedure gevoerd wordt. In het verlengde van de discussie over de vraag welke impact een buitenlandse veroordeling moet hebben in het kader van een nieuwe strafrechtelijke procedure en op welke manier een buitenlandse veroordeling in een nationale context geïnterpreteerd/aangepast moet worden, wordt een gelijkaardige discussie gevoerd over de interpretatie van buitenlandse veroordelingen in het licht van de overdracht van strafuitvoering. De afgelopen jaren zijn er heel wat instrumenten aangenomen die een nieuw juridisch kader bieden voor de overdracht van de strafuitvoering tussen de lidstaten van de EU. Een van die instrumenten regelt de strafuitvoering van straffen die een vrijheidsberoving inhouden. Kaderbesluit 2008/909/JBZ bevat net

zoals de andere instrumenten een bepaling die lidstaten toelaat om buitenlandse veroordelingen *aan te passen* in het licht van het eigen nationale recht. De vraag rees al eerder of die aanpassingen facultatief dan wel verplichtend moeten zijn en in welke mate het wenselijk is om te streven naar een consistente aanpassing van een buitenlandse veroordeling, niet alleen in het licht van de uitvoering ervan, maar ook in het licht van het in acht nemen ervan in het kader van een nieuwe strafrechtelijke procedure (VERBEKE *et al.*, 2012).

Het moge duidelijk zijn dat de recente en aankomende ontwikkelingen op vlak van EU materieel strafrecht niet onmiddellijk getuigen van een versterking van de onderliggende visie. De link met de vereisten voor samenwerking zijn vaak ver te zoeken en ook de idee om een gemeenschappelijk gevoel van strafwaardigheid te bekomen wordt niet op een consistente manier nagestreefd. De toevoeging van het Europees Parlement als extra speler bij het aannemen van instrumenten leidt voorlopig niet tot consistentere maker van het beleid.

Referenties

ASP, P. (2013). *The Substantive Criminal Law Competence of the EU – Towards an Area of Freedom, Security & Justice*. Stockholm: Jure.

Besluit van de Commissie van 14 februari 2012 tot oprichting van een deskundigengroep van de Commissie inzake beleidsbehoeften op het gebied van criminaliteitsgegevens en tot intrekking van Besluit 2006/581/EG (PB L 42 van 15.2.2012).

BORGERS, M. J. (2010). Functions and Aims of Harmonisation After the Lisbon Treaty. A European Perspective. In C. FIJNAUT & J. OUWERKERK (Eds.), *The Future of Police and Judicial Cooperation in the European Union*. Leiden: Koninklijke Brill, 347-355.

Council conclusions on the approach to apply regarding approximation of penalties (doc. 9141/02 DROIPEN 33 van 27.5.2002).

DE BONDT, W. (2012a). *Need for and feasibility of an EU offence policy*. Antwerpen: Maklu.

DE BONDT W. (2012b). Double criminality in international cooperation in criminal matters, in G. VERMEULEN, W. DE BONDT & C. RYCKMAN, *Rethinking*

international cooperation in criminal matters in the EU. Moving beyond actors, bringing logic back, footed in reality. Antwerpen: Maklu.

DE BONDT, W. & VERMEULEN, G. (2009). Justitiële samenwerking en harmonisatie. Over het hoe en het waarom van een optimalisering in het gebruik van verwezenlijkingen op vlak van harmonisatie bij de uitbouw van justitiële samenwerking. *Panopticon*, 6, 47-66.

EUROPEAN CRIMINAL POLICY INITIATIVE (2011). Manifesto of European Criminal Policy. *European Criminal Law Review*, 86-103.

INTERNATIONALE ORGANISATIE VOOR MIGRATIE (2009). *Guidelines for the collection of data on trafficking in human beings, including comparable indicators*. Wenen: Internationale Organisatie voor Migratie.

KAIATAFA-GBANDI, M. (2011). The Importance of Core Principles of Substantive Criminal Law for a European Criminal Policy Respecting Fundamental Rights and the Rule of Law. *European Criminal Law Review*, 7-34.

KEIJZER, N. (2008). The Fate of the Double Criminality Requirement. In E. GUILD & L. MARIN (Eds.), *Still not resolved?: Constitutional issues of the European arrest warrant*. Brussels: Wolf Legal Publishers, 61-75.

Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the euro and other currencies against counterfeiting by criminal law, and replacing Council Framework Decision 2000/383/JHA (COM(2013) 42 final van 5.2.2013).

Richtlijn 2013/40/EU van het Europees Parlement en de Raad van 12 augustus 2013 over aanvallen op informatiesystemen en ter vervanging van Kaderbesluit 2005/222/JBZ van de Raad (PB L 218 van 14.8.2013).

VERBEKE, P., DE BONDT, W. & VERMEULEN, G. (2012). To implement or not to implement? Mutual recognition of judgements in criminal matters imposing custodial sentences or measures involving deprivation of liberty. In COOLS *et al.*, *European criminal justice and policy. Governance of Security Research Paper Series 7*, 17-39.

VERMEULEN, G. (2013). Het Stockholm-zwartboek justitie en politie. Een trieste inventaris van Belgische en Europese onverantwoordelijkheid en visieloosheid. *Panopticon*, 5.

VERMEULEN, G., BALCAEN, A., DI NICOLA, A. & CAUDURO, A. (2006). *The SIAMSECT files. Standardised templates and blueprint for EU- wide collection of statistical information and analysis on missing and sexually exploited children and trafficking in human beings* (Vol. 28). Antwerpen: Maklu.

VERMEULEN G., De BONDT W. & RYCKMAN C. (2012). *Liability of legal persons for offences in the EU*. Antwerpen: Maklu.

VERMEULEN G., De BONDT W., RYCKMAN C. & PERŠAK N. (2012). *The disqualifications triad: Approximating legislation, Executing requests, Ensuring equivalence*. Antwerpen-Apeldoorn-Portland: Maklu.

VERMEULEN, G. & PATERSON, N. (2010). *The MONTRA-SEC demo. A bench-mark for member state and EU automated data collection and reporting on trafficking in human beings and sexual exploitation of children*. (Vol. 36). Antwerpen: Maklu.

Verslag van de Commissie aan de Raad op basis van artikel 12 van het kaderbesluit van de Raad van 24 februari 2005 over aanvallen op informatiesystemen (COM(2008) 448 definitief van 14.7.2008).

Voorstel voor een Richtlijn 2013/XX/EU van het Europees Parlement en de Raad betreffende strafrechtelijke sancties voor handel met voorwetenschap en marktmanipulatie (COM(2011) 654 definitief van 20.10.2011).

Voorstel voor een Richtlijn 2013/XX/EU van het Europees Parlement en de Raad betreffende de strafrechtelijke bestrijding van fraude die de financiële belangen van de Unie schaadt (COM(2012) 363 definitief van 11.7.2012).

WEYEMBERGH, A. (2005). The functions of approximation of penal legislation within the European Union. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 12(2), 149.